

УДК:373.113.311

Кандидат педагогічних наук

доцент кафедри педагогіки і педагогічної

майстерності Головкова М.М.

Мелітопольський державний педагогічний

університет імені Богдана Хмельницького (м. Мелітополь)

ГУМАНІСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ПЕДАГОГІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Анотація. Аналіз педагогічної спадщини педагогів ХІХ століття дозволив встановити значущість, цінність думок, рекомендацій висловлених педагогами щодо гуманізації виховного процесу в освітніх закладах. Охарактеризовано погляди педагогів стосовно гуманного ставлення до особистості вчителя та учня, гуманістичного розуміння ролі педагогічних рад, гуманізації «загальнолюдської освіти».

Ключові слова: гуманний підхід до виховання, звання гуманізації «загальнолюдської освіти», вчитель, учень.

Аннотация. Анализ педагогического наследия педагогов ХІХ столетия позволил установить важность, ценность мыслей, рекомендаций высказанных педагогами относительно гуманизации воспитательного процесса в образовательных учреждениях. Охарактеризованы взгляды педагогов на гуманное отношение к личности учителя и ученика, гуманистическое понимание роли педагогических советов, гуманизацию «всеобщего образования».

Ключевые слова: гуманный подход к воспитанию, задачи «всеобщего образования», учитель, ученик.

Annotation. Analysis of teachers pedagogical heritage of the nineteenth century it possible to establish the importance, the value of ideas, recommendations made by teachers regarding gumannizatsii educational process in educational institutions. Characterized the views of teachers on the humane treatment of the individual teacher

and student, humanistic understanding of the role of pedagogical tips gumannizatsiyu «universal education».

Keywords: humane approach to education, the problem of «universal education», teacher, student.

Вступ. Перед Україною зараз стоїть завдання виведення освіти на рівень розвинутих країн світу. В зв'язку з цим одним із пріоритетних принципів реалізації цього завдання є «гуманізація освіти, що полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, у найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи». Сьогодні педагогічною наукою ведеться пошук нових моделей організації навчально-виховного процесу в школі, здатних утвердити якісно нові взаємини між суб'єктами навчання, націлених на гуманізацію навчання та виховання. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є вивчення, систематизація та впровадження в практику здобутків вітчизняних і зарубіжних педагогів сучасності й минулого. Загальнопедагогічні проблеми гуманізації освіти на сучасному етапі розглядають С. Бондар, О. Вишневський, Ю. Мальований, І. Підласий, О. Савченко, В. Білоусова, О. Богданова, А. Бойко, В. Киричок, А. Мудрик.

Формулювання мети статті та завдань. Мета та завдання статті полягає у розкритті специфіки гуманістичної спрямованості педагогічних поглядів на виховання вітчизняних педагогів.

Виклад основного матеріалу статті. Друга половина XIX століття в силу багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів дала поштовх для посиленого розвитку теоретичних положень і практичних рекомендацій стосовно гуманістичного підходу до виховання та навчання в освітніх закладах. Починаючи з 60-х років XIX століття вітчизняна дидактика розвивалася як теорія виховуючого і розвиваючого навчання. Численні публікації педагогів, методистів, їх промови на учительських з'їздах, конференціях, виступи вчителів-практиків як на сторінках газет, журналів, так і на педагогічних

нарадах тощо, дають підстави стверджувати, що саме з другої половини XIX століття йде цілеспрямована розробка теоретичного обґрунтування принципу гуманізму і втілення його у практику. Аналіз педагогічної спадщини, просвітницької діяльності багатьох українських вчених, педагогів, письменників, громадських діячів: С. Васильченка, О. Духновича, М. Максимовича, П. Куліша, М. Драгоманова, Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, Б. Грінченка, Х. Алчевської, М. Корфа, С. Миропольського, М. Пирогова, К. Ушинського та інших, свідчить про те, що ідея гуманізації навчання та виховання одержала підтримку в прогресивних педагогічних колах й перетворилася на певну теоретичну концепцію. В процесі дослідження виявлено, що основу гуманістичної концепції того часу склали принципи, які стверджує гуманістична педагогіка: принцип поваги до особистості дитини і вчителя, як головних дійових осіб педагогічного процесу; врахування вроджених якостей і здібностей учня; індивідуалізація процесу навчання; врахування вікових особливостей розвитку організму і психіки дитини; повага до прав людини самій здійснювати свій життєвий і професійний вибір. С. Миропольський, як і його співвітчизники, М. Пирогов, К. Ушинський, М. Бунаков, М. Корф, В. Водовозов, В. Стоюнін, М. Драгоманов, Х. Алчевська та ін., вбачав у народному вихованні силу всіх реформ, покращення соціального та економічного життя, стійку основу суспільних перетворень. Слід зазначити, що С. Миропольський у різні роки життя по-різному підходив до визначення мети виховання. У роботі «В чем наша задача» (1872р.) він наголошував: «Перша та основна мета школи - впливати розвиваючим чином на всю натуру дитини; друга - повідомляти їй чіткі та конкретні поняття про пізнання оточуючого світу, що і буде необхідною умовою для розумового її розвитку, а головне - пробудження прагнення до самоосвіти; третя - сприяти утворенню у дитини дійсно людського характеру» [3,с.8]. Через вісімнадцять років у роботі «Дидактические очерки» (1890р.) він вже більш широко визначив кінцеву мету виховання - підготовку дитини до життя. Педагог обґрунтував це тим, що «діти, підрастаючи, робляться батьками і те, що винесуть із школи, те й понесуть у

життя». Притаманна С. Миропольському гуманістична орієнтація педагогічних поглядів дозволила вченому стверджувати, що головною метою виховання й освіти є формування людини як особистості; гармонійний розвиток всіх здібностей і талантів дітей; створення умов для різнобічного розвитку й саморозвитку особистості учня; виховання в дитині почуття власної гідності та утвердження самоповаги; формування моральних переконань, волі, почуття громадської відповідальності й усвідомлення необхідності самовиховання. У роботі «Народная школа по идеям Коменского» С. Миропольський писав, що увесь шкільний курс, як наука і мистецтво, повинен розвивати та робити людину шляхетною [6]. Гуманізм С. Миропольського визначається, перш за все, у розумінні високого призначення дитини. У праці «Дидактические очерки» він розкрив сутність гуманного підходу до здійснення завдань навчально-виховного процесу:

- любов і повага до дитини з боку батьків та вчителів;
- право дитини на освіту;
- оптимізм вчителів і батьків, глибока віра у силу і можливості дитини;
- організація вірного виховання для розкриття сил, здібностей, позитивних якостей дитини;
- турбота про всебічний розвиток дитини, умови навчальної праці;
- створення методик, які з легкістю, з «вірним успіхом» і «надійно» здійснять процес навчання, ретельний вибір методів виховання;
- організація «належного тону» навчання, наявність у вчителя педагогічної майстерності (вміння володіти собою, наявність педагогічного такту);
- співдружність вчителів між собою і з учнями;
- підготовка навчальних посібників, підручників, що відповідають дитячій природі;
- загальна і спеціальна підготовка вчителя до роботи в «гуманній виховуючій школі» [1,с.58-68].

Принципи виховання, як і його мета, відображують не тільки відбиток часу, соціально-економічні умови, а й світогляд конкретної особистості. Дослідження педагогічної діяльності Сергія Іринейовича свідчить про безпосереднє використання у виховній роботі таких принципів, як «природо відповідність», «гуманність», «народність», «індивідуалізація», «живий зв'язок сім'ї та школи». Сутність гуманності, за думкою педагога, міститься у християнській моралі, у словах Ісуса Христа: «Люби ближнього свого, як самого себе». Тому і школа для народу повинна бути «майстернею гуманності» [5,с.9-10]. С. Миропольський був переконаний в тому, що побудована на гуманності народна школа розвине в дитині «людські інстинкти» і стане доступною для всіх. М. Пирогов, К. Ушинський, М. Корф, С. Рачинський, Б. Грінченко, Х. Алчевська та інші педагоги говорили про важливість гуманного підходу до особистості дитини, пропагували свої засоби, способи, умови, завдяки яким цей підхід мав можливість успішно реалізуватися на практиці. З точки зору С. Миропольського сутність гуманного підходу у вихованні дитини складається у «створенні умов для розвитку розуму, мови, волі, людяності». Він дивився на дитину, як на особистість, якій притаманні загальнолюдські елементи: «саморозвиток, індивідуальність, гідність, виконання певних обов'язків». Виховати «живу особистість, керувати нею, спрямовувати розум до істини, а серце до добра» - це значить, за Миропольським, закласти стійкі риси характеру на християнській основі. У своїй практичній діяльності, у спілкуванні та спостереженнях за дітьми Миропольський зумів помітити та розкрити усі переваги та недоліки дитячого характеру: безтурботність, неуважність, рухливість та ін. Він наполягав на рішучій боротьбі дорослих з «дурними навичками» дитини, вважав, що використання сварливих слів, жорстоке поводження з тваринами, злість, заздрість при вмілому керівництві діяльністю дітей може зникнути. Рекомендував вчителям «заохочувати» загальнолюдські якості у дитини: чуйність душі, правдивість, скромність, товариство, працьовитість, почуття морального обов'язку. Актуальна і сьогодні думка педагога про те, що вчитель не повинен у присутності дитини

зневажливо про неї відзиватися, називати її «турицею», «дурнем», «нездатним» та ін. Як бачимо, у розробці принципів виховання педагог вважав за необхідне використовувати «загальнолюдське» та «національно-практичне» виховання, яке поєднується з розумною вимогливістю та поважним ставленням до прав дитини. Аналіз літературно-педагогічної спадщини С. Миропольського дозволив виділити основні умови ефективного виховання: взаємозв'язок суспільства, школи і сім'ї; професійна підготовка вчителя, «розумно організована діяльність дітей», використання «розумних заходів виховання». Сергій Іринейович вважав однією з найважливіших умов гуманного виховання розумну вимогливість до дитини з боку вчителя. Він, як і його співвітчизники, закликав вчителів з любов'ю та повагою відноситися до особистості дитини: «Любіть дитину та навчайте її ... Перед вами ... людина, пам'ятайте це і шануйте її» [4,с.46]. Гуманізація процесу виховання залежить передусім від особистості вчителя, йому належить провідна роль в удосконаленні роботи школи. В освітньому закладі повинні працювати вчителі, яким притаманна гуманність, що виражається через найглибші людські почуття, повагу, вимогливість і любов до учнів, бажання і вміння вислуховувати і навчати їх, розвивати, стимулювати самостійність, ініціативу, активність і творчість. Гуманізація – це щасливе навчання дитини в школі, щоденна радість, повага до її особистості, гідності, величезне довір'я до неї. Гуманізація навчально-виховного процесу потребує постійної і послідовної його індивідуалізації, тобто врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів. Завдання, які стояли перед вчителем у ХІХ столітті вимагали від нього глибоких знань, вірності своїй справі, високих моральних якостей, ретельної підготовки. Аналіз психолого-педагогічної, філософської літератури дозволив встановити своєрідність поглядів видатних педагогів до питання про вимоги до вчителя. До прогресивних діячів, чия теоретична та практична діяльність сприяла визначенню ролі вчителя у суспільстві, у вихованні підростаючого покоління належать Г. Сковорода, М. Драгоманов, О. Духнович, Ю. Федькович, Х. Алчевська, С. Миропольський, К. Ушинський, М. Пирогов та ін. Характерним

для гуманістичних педагогічних поглядів цих вітчизняних педагогів було те, що вони розглядали особистість учителя як найважливішу фігуру процесу гуманного виховання, в якому мають бути створені максимальні можливості для прояву індивідуальності, майстерності, самореалізації, підвищення професійних якостей, творчості (утвердження морального авторитету особистості вчителя в суспільстві та в школі, повага до вчителя і вчительського колективу з боку учнів, достатня міра оцінки праці вчителя тощо). В своїх теоретичних працях та методичних рекомендаціях вони розкрили роль і місце вчителя в навчальному процесі, сформулювали вимоги до нього, як вихователя і організатора навчального процесу, розробили систему підготовки вчителя і навіть намагалися здійснити її в своїй педагогічній діяльності. Аналіз педагогічної спадщини С. Миропольського, архівних матеріалів, науково-педагогічної літератури дозволив розкрити специфіку гуманістичної спрямованості педагогічних поглядів вченого на підготовку та вимоги до вчителя. С. Миропольський, як і педагоги ХІХ століття, І. Песталоцці, А. Дистервег, відзначав, що індивідуальність дитини розвивається і формується під впливом моральної сімейної і суспільної атмосфери, яка її оточує. Але серед усіх постійно діючих факторів вирішальне і визначальне значення у вихованні та в навчанні належить все ж таки особистості вихователя. Як і К. Ушинський, С. Миропольський високо оцінюючи особистісні якості вчителя в процесі навчання і виховання, відзначав, що суть педагогічної справи не в формі, не в засобі, а у особистості вчителя [2,с.10]. Формування людини, підкреслював Миропольський, здійснюється педагогом, який, впливаючи на розвиток дитини, на становлення її характеру і нахилів, впливає, таким чином, і на її майбутню долю. Сім'я, суспільство, держава доручають вчителю найдорожче - майбутнє і долю своїх дітей [2,с.12]. Процес виховання передбачає певний характер відносин між вихователем і вихованцями. Ці відносини в значній мірі визначаються особистістю вихователя. С. Миропольський звертав увагу на те, що виховання являє собою «живе творіння духу живим духом» [5,с.22]. Педагог був переконаний, що людину виховує тільки людина, але добру людину може

виховати тільки добра людина. Отже, перш ніж прийнятися за виховання інших, ми повинні спочатку самі досягти дійсно людської гідності [2,с.13]. У своїй творчій діяльності вчений безпосередньо піднімав питання гуманізації взаємин у стосунках «учитель-учень», «учитель-учитель». У стосунках «учитель-учень» С. Миропольський відводив учителю роль мудрого наставника, який веде вихованця шляхом пізнання самого себе, людського суспільства та навколишнього світу, підтримує й спрямовує учня у процесі пізнання, вчить вимогливо ставиться до себе, намагається сформуванати в учня моральну стійкість, міцні моральні переконання, волю до самоосвіти, самовиховання та самопізнання, здатність до боротьби зі своїми внутрішніми й громадськими вадами. В Харківській недільній школі теплими та дружніми були відносини між учителями і їх вихованцями. Г.Успенський писав, що відносини ці не схожі на батьківські, не схожі і на наставницькі, не схожі взагалі на відносини учителя до учня, старшого до молодшого, які склалися, а прямо товариські... Інша також в вищій мірі важлива і суттєва риса, яка відрізняє Вашу школу, - це увага до учня як до людини [4,с.48]. Авторитет у своїх вихованців викладачі Харківської недільної школи здобули завдяки серйозному аналізу своїх стосунків з учнями, критичним осмисленням своєї поведінки, подоланням душевної черствості, чутливим реагуванням на ситуацію, що складалася в школі. Добрі відносини, настрої, який пронизував внутрішнє життя школи, її дух в значній мірі залежав від того становища, в яке були поставлені всі, хто приймав участь у шкільних справах. Взаємні відносини всіх учасників були засновані на рівності і пануванні колективності. Все, що робилось в школі, було вираженням не чистішої одиночної волі, а волі всіх учасників. Кожний крок спілкування з ученицями був пройнятий палкою любов'ю до них, повагою до їх духовного життя, співчуттям до горя і радості кожного. Добрий вплив школи спонукав іноді учениць, які з будь-яких причин кидали навчання, відновлювати його через багато років. З гуманістичних позицій С. Миропольський подходив і до проблеми стосунків у самому колективі вчителів. Він обгрунтував важливі положення педагогічної етики, які

не втратили актуальності в сучасній школі:

- вчителі повинні цінувати свою гідність та турбуватися про її збереження у своїх колег та учнів;

- педагоги та керівництво школи мають турбуватися про збереження гідності (наукової та моральної) наставника в очах учнів, оскільки принижений та скривджений вчитель не може бути прикладом для виховання честі й людської гідності у своїх учнів;

- учителям доцільно підтримувати чесність, відвертість у стосунках з учнями;

- вчителям слід прагнути до відносин довіри, поваги, співробітництва у своєму колективі, тільки таким чином вони зможуть досягти поставленої педагогічної мети, адже особистість учня у школі ще тільки розвивається, вона багато в чому є продуктом спільної діяльності.

Заслуга перших керівників недільних шкіл м.Харкова, а саме, Х. Алчевської та С. Миропольського, полягає в обґрунтуванні особливої ролі шкільних педагогічних рад у навчально-виховному процесі, зокрема в гуманізації шкільного життя. Вони прийшли до висновку, що в основу діяльності педагогічних рад повинні бути покладені принципи колегіальності, шанобливого ставлення до думок кожного вчителя, гласності, обов'язкового підкорення меншості рішенням більшості, принцип рівних можливостей для всіх учителів вільно висловлювати свої погляди й доводити свою правоту. Педагогічні ради, на справедливу думку вчених, повинні стати своєрідними методичними творчими лабораторіями, в яких підлягають обговоренню всі найважливіші питання шкільного життя, від методів викладання, обговорення шкільних програм та їх використання, до обговорення виховних заходів, визначення заохочень чи покарань учнів тощо.

Основною характеристикою гуманізму з усіма його видозмінами в історичному розвитку була і залишається людяність. В процесі дослідження виявлено специфіку гуманістичної спрямованості педагогічних поглядів вітчизняних педагогів. З одного боку, гуманістичні педагогічні погляди вчених

включають традиційні для гуманної педагогіки принципи (глибока любов до дітей, визнання за дитиною особистості, індивідуальності, визнання розкриття природних обдарувань і здібностей дитини головною метою виховання). З іншого боку, їх гуманістичні педагогічні погляди відбивають оригінальні концептуальні рішення (концепція «загальнолюдської освіти», обґрунтування та утворення гуманного ставлення до особистості вчителя, гуманістичне розуміння ролі педагогічних рад, гуманістична концепція народного виховання). Погляди С.Миропольського на процес гуманізації виховання у школі мали прогресивний характер для другої половини ХІХ століття, вони відображали гуманно-демократичний підхід до процесу всебічного виховання особистості. І сьогодні особливо актуально лунають його слова: «Майбутнє дітей залежить від виховання... Від того, як буде вихований майбутній громадянин нашої держави залежить багатство суспільства, благо Вітчизни, благополуччя сім'ї, народна моральність» [2,с.12].

Аналіз педагогічної спадщини педагогів ХІХ століття щодо гуманізації виховного процесу в освітніх закладах, дозволяє встановити значущість, цінність думок, пропозицій, рекомендацій висловлених педагогами.

Література:

1. Миропольский С.И. Дидактические очерки. Ученик и воспитывающее обучение в народной школе. / С.И. Миропольский. - Спб.;Изд.И.Скороходова.- 1890.-172с.
2. Миропольский С.И. Учитель народной школы / С.И. Миропольский. //Народная школа. - 1872.-N 2.- с.10-19.
3. Миропольский С.И. В чем наша задача? / С.И. Миропольский. // Наша начальная школа. -1873.-Т.1.- с.3-46.
4. Миропольский С.И. Школа и общество. Частная Харьковская женская воскресная школа. / С.И. Миропольский. - Спб. Тип. И.Н.Скороходова, 1882. - 107 с.

5. Миропольский С.И. Идея воспитывающего обучения в применении к народной школе / С.И. Миропольский. // Журнал Министерства Народного Просвещения.- 1871.- №153.- С.1-25.

6. Миропольский С.И. Народная школа по идеям Коменского / С.И.Миропольский. // Наша начальная школа.- 1873.- №2.-С.102-146; №4-5.- С. 270-333; №6.- С. 29-101.

References:

1. Miropolskiy S.I. Didakticheskie ocherki. Uchenik i vospityvayushchee obuchenie v narodnoy shkole. / S.I. Miropolskiy. - Spb.;Izd.I.Skorohodova.-1890.-172s.

2. Miropolskiy S.I. Uchitel narodnoy shkoly / S.I. Miropolskiy. //Narodnaya shkola. - 1872.-N 2.- s.10-19.

3. Miropolskiy S.I. V chem nasha zadacha? / S.I. Miropolskiy. // Nasha nachalnaya shkola. -1873.-T.1.- s.3-46.

4. Miropolskiy S.I. Shkola i obshchestvo. Chastnaya Harkovskaya zhenskaya voskresnaya shkola. / S.I. Miropolskiy. - Spb. Tip. I.N.Skorohodova, 1882. - 107 s.

5. Miropolskiy S.I. Ideya vospityvayushchego obucheniya v primenenii k narodnoy shkole / S.I. Miropolskiy. // Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya.- 1871.- №153.- S.1-25.

6. Miropolskiy S.I. Narodnaya shkola po ideyam Komenskogo / S.I.Miropolskiy. // Nasha nachalnaya shkola.- 1873.- №2.-S.102-146; №4-5.- S. 270-333; №6.- S. 29-101.

Сведения об авторе

Головкова Марина Михайловна
Кандидат педагогических наук, доцент
кафедры педагогики и педагогического мастерства
Мелитопольского государственного педагогического
университета имени Богдана Хмельницкого
Электронный адрес mig.i@mail.ru
Домашний адрес:
72319, вул. Кирова, 48, кв.5,
г. Мелітополь, Запорожская обл.
Украина
Тел.: домашний 8(0619)424403
мобильный (097)1481839